

סמכות הנביא בקביעת מקומו העיתי של בית המקדש.¹

א. הקדמה והעמדת השאלה ההלכתית.

לפי המוסכמה המקובלת, לבית המקדש מקום קבוע על הר המוריה. למרות שכיום מקום מדויק זה אינו ידוע בוודאות,² מקומם של שני בתי המקדש היה ככל הנראה בנקודה בה עומדת היום כיפת הסלע. לפי מוסכמה זו, שהתפתחה בעקיפין כתוצאה מפסיקות רבניות שונות,³ המקדש העיתי יבנה רק לאחר מציאת המקום בו נבנו המקדשים הקודמים.

מטרת מאמר זה היא לברר האם בית המקדש חייב להיבנות על מקומם המשוער של שני המקדשים הקודמים, ואי לכך, הדבר יצריך קביעה וודאית של מקום זה כתנאי לבנין המקדש, או שמא המקדש יכול להיבנות בכל שטח הר המוריה?

שאלה זו תיבחן במאמר דרך העמדה (אוקימתא) של מצב היפותטי לפיו נביא מצווה בנבואתו לבנות את המקדש על הר המוריה במקום שונה ממה שמקובל כמקום המקדש המקורי. הסיבה לבחירת דרך זו של בחינת השאלה נובעת מתפקידו המיוחד של הנביא בבנין בית המקדש (להבדיל מענייני הלכה אחרים) עד כדי כך שלפי חלק מהדעות,⁴ רק נביא יכול לתת את האישור הסופי לבנין הבית.

העמדת המציאות כזו היא: עומד בפני חכמים נביא שהואמן כנביא אמת. נביא זה אומר שהתנבא וה' ציווהו להורות על בניית בית המקדש. אולם, המקום על הר המוריה (הר הבית) שעליו מצביע הנביא שונה ממקומו המשוער לפי המסורת. השאלה העומדת בפני חכמים היא זו: האם לשמוע לנביא זה, כיוון שהואמן כבר כנביא אמת, או לא, כיוון שעובר הוא על דברי תורה?

בטרם נעבור לדיון בסוגיה זו נדגיש כי אין מאמר זה מתיימר לפסוק הלכה וכן נסייג דברינו בראשיתם ונאמר עוד כי אין מאמר זה עוסק כלל בסוגיה המעשית של הקמת בית המקדש.

ב. גדרי הנביא וסמכויותיו בפסיקה הלכתית כללית ובענייני בית המקדש.

לנביא יש מעמד מיוחד בהוויות העם, והוא אף רשאי, לאחר שהוחזק כנביא אמת,⁵ לשנות לפי שעה מצווה ממצוות התורה,⁶ אולם, לדעת הרמב"ם, אין בסמכותו להכריע בענייני הלכה ופרשנות התורה "להוסיף מצוה או לגרוע מצוה או לפרש במצוה מן המצות פירוש שלא שמענו ממש"ה⁷ ועניינים אלו מסורים בלעדית לחכמים⁸ מתוקף דברי התורה שקבעה "לא בשמים היא".⁹ תפקיד הנביא אינו לפסוק הלכה, "לא לעשות דת הוא בא אלא לצוות על דברי התורה ולהזהיר העם שלא יעברו עליה".¹⁰ יש להוסיף, אמנם, כי ניתן להסתייע בנביא לברור ספק במציאות גם אם בעקבות כך תשתנה ההלכה.¹¹

¹ גרסה מקוצרת של מאמר זה פורסמה בבטאון *תחומין* (י. פרנקל, "סמכות הנביא בקביעת מקומו העיתי של בית המקדש". *תחומין* 27), הוצאת מכון צומ"ת, אלון שבות 2007, עמ' 9-471), וניתן למוצאה בכתובת - http://www.godsholymountain.org/papers/paper_in_tehumin.pdf

² ישנם ארבעה השערות מרכזיות למקומו של המקדש על הר הבית של היום. הגישה המרכזית ממקמת את קודש הקודשים על המקום בו הוקמה כיפת הסלע. גישה נוספת גורסת שזהו מקומו של מזבח העולה. שני גישות נוספות ממקמות את המקדש מצפון (קאופמן) או מדרום (שגיב) לכיפת הסלע. ראו עוד על הגישות השונות במאמרו של טוביה שגיב, "המקדש נתון בדרום", *תחומין* 14), אלון שבות 1984.

³ מוסכמה זו מבוססת בין השאר על פסיקות רבנים בדבר אפשרות חידוש ההקרבה והאיסור על כניסה להר הבית בזמן הזה.

⁴ עיינו בשו"ת בנין ציון סי' א שכותב שאין לבנות מזבח ולהקריב קרבנות עד בוא נביא.

⁵ על הלכות האמנת נביא עיינו רמב"ם, משנה תורה, הל' יסודי התורה פ"ו.

⁶ ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קעב.

⁷ רמב"ם, משנה תורה, הל' יסודי התורה ט א.

⁸ תמורה דף טז.

⁹ דברים ל יב. הכוונה היא לפי הגמרא (בבא מציעא נט.) שהתורה ניתנה מן השמים והכלים לדרוש אותה הם דרך הלימוד ולא דרך הנבואה. יש לציין כי ישנם מהראשונים אשר מאפשרים לנביא להכריע בענייני הלכה כדוגמת: ר יהודה הלוי, הראב"ד (ככל הנראה), רבי יעקב ממרויש. עיינו א.א. אורבך, *מעולמם של חכמים*, הוצאת מאגנס, ירושלים 1988, עמוד 21. ראו דעת ביניים בתוספות יבמות יד.

¹⁰ רמב"ם, משנה תורה, הל' יסודי התורה ט ב.

¹¹ למשל: שו"ת תורה לשמה סי' תצא, שו"ת יביע אומר ח" א - או"ח סי' מא.

אולם אף הרמב"ם השולל לחלוטין כל פסיקת נביא בענייני הלכה, מתיר לנביא לפסוק לגבי עניינים הקשורים בבניין הבית. עדות ראשונה לכך מצאנו בדברים אלו של הרמב"ם: "ושלשה נביאים עלו עמהם מן הגולה, אחד העיד להן על מקום המזבח, ואחד העיד להן על מדותיו, ואחד העיד להן שמקריבין על המזבח הזה כל הקרבנות אף על פי שאין שם בית".¹²

במקרה זה אין מדובר רק על מקרים שיש בהם ספק בברור המציאות שבהם אף לדעת הרמב"ם מותר להסתייע בנביא, אלא בפסיקת הלכה מובהקת שנעשית כאן על פי הדיבור.¹³ כמו כן אין לומר שמדובר פה על עדות גרידא ("העיד להן על...") מכיוון שהגמרא¹⁴ כורכת את שלוש העדויות בחדא מחתא וכפי שנראה להלן ההלכה הראשונה עוסקת בנבואה של ממש על כיוון מקום המזבח ואילו ההלכה השנייה אינה עוסקת בעדות על מידות שהיו בעבר למזבח אלא על שינוי במידותיו.¹⁵

שנית, לפי הרמב"ם, הנביא נעזר בנבואה מפורשת בטקס ההוספה על העיר ועל עזרות המקדש: כאשר התהלכה (מלך, נביא, סנהדרין ועוד) מגיעה למקום שעד אליו עתידים לקדש, יש לבחור אחד משני לחם התודה שנמצאים בתהלוכה זו ולאכול, ואת השני לשרוף. והיאך היה מעשה בחירת אותו לחם? אלא, מעשה זה נעשה על ידי נבואה ממש ללא נימוק הלכתי.¹⁶

כמו כן, אפשר להסיק את מעורבותו של הנביא בבניין הבית, אף לדעת הרמב"ם, מן השינויים המצויים בנבואת יחזקאל בעניין הבית השלישי. כפי שראינו לעיל, הרמב"ם מגביל את הנביא אפילו בפירוש חדש למצווה, ולפי זה אין לשנות דבר בבנין הבית על ידי נביא.

אך אם כלל זה תקף אף בפסיקת נביא בענייני המקדש, הדבר עומד בסתירה לתיאור המקדש ביחזקאל.¹⁷ למרות שחלקים נרחבים בתיאור הבית ביחזקאל עדיין אינם מובנים לנו כדברי הרמב"ם עצמו,¹⁸ ברור הדבר שיש שינוי גדול בין הבית לפי נבואה זו לבין הבתים שהיו.¹⁹ השינויים כוללים את הגדלת מתחם בית המקדש, שינוי צורתו וצורת העזרות ואפילו בכלי המקדש עצמם.²⁰ מכאן ניתן להסיק שאף לפי הרמב"ם נביא רשאי להורות בנבואה בענייני המקדש.

יתכן וסמכות הנביא בבנין הבית משתקפת בהלכותיו של הרמב"ם כאשר הוא מציין את הדברים שהם ה"עיקר בבנין הבית". למרות שהרמב"ם מפרט מאד את צורת המקדש, מעובי הכתלים ועד למידות העזרה, הוא כותב: "ואלו הן הדברים שהן עיקר בבנין הבית, עושין בו קדש וקדש הקדשים ויהיה לפני הקדש מקום אחד והוא הנקרא אולם, ושלתן נקראין היכל... ועושין במקדש כלים, מזבח... וכבש... ומקומו לפני האולם משוך לדרום, וכיור וכנו...".²¹ כלומר, הרמב"ם מפריד בין העיקר לשאינו עיקר ונותן להסיק מכך שיש מרחב תמרון בדבר צורת הבית. נביא יכול לשנות ממידות המקדש תוך שמירה על הצורה הכללית, הסכמטית, שהיא ה"עיקר בבנין הבית".

העולה מהדברים הוא שגם שיטת הרמב"ם השוללת באופן עקרוני את התערבות הנבואה בפסיקת הלכה, מקבלת את דברי הנבואה כאשר מדובר בבנין הבית. ואכן נראה שיש הסכמה רחבה בין הפוסקים על כך שהנביא יכול לחדש בענייני בנין הבית. תפקידו של הנביא הוא כה משמעותי עד שלשיטת חלק מן הפוסקים אי אפשר לבנות את בית המקדש בלי נוכחותו של נביא.²² כך לדוגמא הגר"ד מקארלין²³ מסתפק בשאלה האם בנוגע לבניית בית המקדש אפשר להסתמך על כללי הפסיקה

¹² משנה תורה, הל' בית הבחירה ב ד. מקורו בזבחים סו.

¹³ ניתן לטעון שההלכה הראשונה היא רק ברור מציאות של מקום המזבח, אולם שתי ההלכות האחרונות, מידות המזבח (שהשתנו בביאת עולי בבל) והאפשרות להקריב גם ללא בית הם ודאי הלכות שאינן קשורות בבירור מציאות.

¹⁴ שם.

¹⁵ משנה מידות ג א.

¹⁶ הל' בית הבחירה ו יא-יב. וכמו שפירש רש"י (שבועות טז). לגבי הטקס שנעשה על ידי עולי בבל: "חגי זכריה ומלאכי היו שם ועל פיהם ברוח הקודש עשו ואין טעם בדבר".

¹⁷ יחזקאל פרק מ' ואילך.

¹⁸ "וכן בניין העתיד להבנות אע"פ שהוא כתוב ביחזקאל אינו מפורש ומבואר" הל' בית הבחירה א ד.

¹⁹ עיינו להלן חלק ה.

²⁰ עיינו פרוש רש"י על יחזקאל מא כב. רש"י שם "מגביה" את השולחן במקדש יחזקאל פי שניים מגובהו הרגיל, ויש פרשנים (רד"ק ועוד) הסוברים שמזבח הקטורת יהיה גבוה באמה יותר משהיה במשכן.

²¹ רמב"ם הל' בית הבחירה א ה-ז.

²² שו"ת בנין ציון סי' א. שו"ת ציצ' אליעזר ח"י תשובה ב.

²³ בקונטרס "דרישת ציון וירושלים".

הרגילים ("אחרי רבים להטות", "הלכה כסתם משנה" וכד') או שכללי הפסיקה משתנים לחלוטין והכל תלוי ב"גזירת נביא"!

מדוע הדבר כך? מדוע בענייני בית המקדש הנביא אינו מוגדר כמחדש דבר שאינו מפורש בתורה האסור עליו?²⁴

החת"ם סופר נדרש לשאלה זו וכותב את הדברים האלה:

כבר כתבתי במקום אחר שנתקשיתי על כל בניי המקדשות, הראשון והשני והשלישי במהרה בימינו שאין אחד דומה לחבירו, והכל בכתב מיד ה' עלי השכיל' (דברי הימים א כח, יט) על פי דוד ושמואל הרואה בניות ברמה, והשני על ידי חגי זכריה ומלאכי, והשלישי על ידי יחזקאל (מ-מד) וקשה אין הנביא רשאי לחדש והיה להם לעשות כמדת חצר המשכן במדבר.

ושם אמרתי, שזהו פירוש הפסוק בפרשת תרומה 'ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו' (כה ט), ודרשין פ"ב דשבועות (טו.) 'וכן תעשו' - לדורות, ולפי עניות דעתי קאי גם אלכל אשר אני מראה אותך כן תעשו' לדורות, **שלעולם אני מראה אתכם תבנית הבניין ההוא**, וכיון שהקב"ה התנה בתחילה שיבנה כאשר אני מראה אם כן אין כאן חידוש שחידש הנביא, ואולי גם בזה מיושב הא דעל פי נביא נבנה כי בניין בית המקדש צריך להיות על פי נביא ככל אשר אני מראה.²⁵

החת"ם סופר מחדש שבניגוד לשאר ענייני תורה שבהם אכן אין לנביא זכות הכרעה בענייני הלכה, בענייני בניין בית המקדש, פעילותו המחדשת של הנביא מוגדרת בתוך ציווי התורה! ואכן, לאורך ההיסטוריה היהודית, בכל פעם שנבנה בית המקדש הוא נעשה בהוראת נביאים שהיו מעורבים בפסיקה בענייני בית המקדש בנושאים שונים, כדוגמת קביעת מקום הבית הראשון²⁶ וקביעת צורת הבית וכלי המקדש.²⁷ ישנה חובה להיוועץ בנביא לפני בנית המקדש,²⁸ והנביא אף קובע את התנאים ההלכתיים לבנין הבית²⁹ ועוד.

על האבחנה בדבר סמכות הנביא בבנין המקדש בניגוד לענייני הלכה אחרים, כתב הרב קוק:
מכל מקום כל אלה הדברים [כלומר, מגבלות נביא בענייני הלכה כלליים] אינם נוגעים להסידורים השייכים לבניין בית המקדש, שעל זה שנינו מפורש בברייתא דספרי פרשת ראה, על הפסוק 'לשכנו תדרשו ובאת שמה' (דברים יב, ה), 'כי אם אל המקום אשר יבחר ה' וגו' על פי נביא... הרי שחידשה כאן תורה, שענייני המזבח מסורים הם לנבואה... שזהו כפי מה שאמרנו חידוש גדול, שבכל ענייני תורה... לשאול מן השמים הוא ודאי דבר נמנע... אבל בענייני מזבח, ונראה שהוא הדין כל ענייני תכנית המקדש ובנינו, הוא מסור לנביא גם לדרוש ממנו שידיע מן השמים בנבואה, ואין זה נכנס כלל להכלל של 'אלה המצות' אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, ולא בכלל של 'לא בשמים היא'.³⁰

ג. קביעת מקום בית המקדש.

השאלה הנשאלת היא האם סמכותו הרחבה של הנביא לפסוק בענייני בית המקדש כוללת סמכות לקבוע את מקום הבית גם אם זה אינו במקומו המשוער לפי המסורת או שהוא עובר בכך על הלכה ואין לשמוע לו כיוון שחידש פנים אחרות במצווה ממצוות התורה? לשון אחר, האם סוגיית מקום בית המקדש הינה שונה מעניינים אחרים שהוזכרו כצורת הכלים וכד' שבהם יש סמכות לנביא לחדש, או שמא תאמר שאין למקום מעלה מיוחדת והנביא יכול לחדש אף בדבר הזה?

²⁴ עיינו יומא פ. מגילה ב: תמורה טז. וכן רמב"ם הל' יסודי התורה ט א.

²⁵ שו"ת חת"ם סופר ח"א (או"ח) סי' רח. וכן הוא כותב בח"ב של השו"ת (יו"ד) סי' רלו.

²⁶ ספרי דברים פסקא סב.

²⁷ "ואין לנו לשאול למה עשה שלמה כרובים אחרים ולא כתבנית הראשונים כאשר אין לנו לשאול למה לא עשה ארון אחר ועשה מזבחות אחרים ומנורות ושולחנות וכלים אחרים. כי הכל עשה על פי הנבואה כמו שמסר לו דוד אביו" (רד"ק למלכים א, ח ו). עיינו עוד רשב"ם לשמות כה ט וכן שו"ת חת"ם סופר ח"ב סי' רלו.

²⁸ עיינו שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' ה בשם החת"ם על התורה לדברים פרשת 'ראה'.

²⁹ עולי בבל בנו את בית שני למרות שלא היו 'רוב יושביה עליה' שהוא תנאי לבניין בית המקדש (ספר החינוך מצווה צה). ממעשה זה הסיקו ממנו אחרונים שהיה על פי נביא (קונטרס דרישת ציון וירושלים לגר"ד מקארלין).

³⁰ לגבי הדיון עצמו – האם הייתה ביאת כולכם בבניין בית שני עיינו בספר "ישועות מלכו" וכן בשו"ת ציץ אליעזר שם. שו"ת משפט כהן סי' צב.

לא נדון בשאלה האם נביא יכול להורות על בניית המקדש במקום שאינו הר המוריה. מקורות שונים רומזים שייתכן כי הדבר הוא בגדר הבלתי אפשרי מבחינה הלכתית. כמו כן, פשוט הוא שמותר לנביא לשנות את מקום המקדש כהוראת שעה אפילו אם מדובר על זמן ארוך (מאות שנים), כיוון שהגדיר זמן קצוב ובכך לא שינה את המצווה המקורית כלל.³¹

אולם יש להבחין בין חלקי המקדש השונים. אנו יודעים שאין חובה על רוב כלי המקדש שיהיו במקום מוחלט ומוגדר ביחס להר המוריה, אלא שברגע שמיקומו של המקדש נקבע, או אז יש למקם את הכלים ביחס אליו, כפי שלדוגמא המנורה צריכה להיות בדרום ההיכל והשולחן בצפון.³² ישנם שני כלים אשר מקובל שמיקומם בהר הוא מוחלט והם קובעים את מיקומו של בית המקדש ביחס להר המוריה. האחד הוא מזבח העולה המוצב לפני פתח בית המקדש בעזרת כהנים (להלן: המזבח), והשני הוא ארון הברית אשר עמד על אבן השתיה בקודש הקודשים (להלן: הארון). מכיוון שכך, השאלה היא האם נביא יכול לשנות את מקומם של כלים אלו ובכך לקבוע את מקום המקדש שלא על מקומו המשוער לפי המסורת, על הר המוריה, לתמיד.

מקורות המציינים מיקום כלים קבוע ובלתי משתנה.

1. המזבח.

מקום בית המקדש לא פורש בתורה, אולם הר המוריה, שעליו נבנה בית המקדש, מופיע בפרשת העקדה כאשר הקב"ה מצווה את אברהם לקחת את בנו יצחק "... וְלָךְ לָךְ אֶל אֶרֶץ הַמִּזְבֵּחַ וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד הֶהָרִים אֲשֶׁר אִמַּר אֱלֹהֶיךָ".³³ הפרשנים מסבירים שמקום "אֶרֶץ הַמִּזְבֵּחַ" הוא ירושלים והכוונה במילים "אֶחָד הֶהָרִים" הוא להר הבית של היום.³⁴ מאחר ומקום העקדה נבחר להיות בהר המוריה, נרמז לעם ישראל שיהיה זה המקום שבו יקריבו את קרבנותיהם לה.³⁵ כלומר, נראה לכאורה שמקום הקרבת הקרבנות (המזבח) קודם למקום המקדש והוא נקודת הציון הראשונה והמוחלטת בהר.

מדרשים שונים קושרים את מקום העקדה למסורת עתיקה, שהיה זה המזבח בו הקריבו קין והבל ולאחר מכן נח ובניו,³⁶ וממקומו נברא אדם הראשון אשר "ממקום" כפרתו נברא.³⁷ ברבות הימים, דוד קובע את מקומו של בית המקדש: "וַיֵּאמֶר דָּוִד זֶה הוּא בֵּית ה' הָאֵלֵּי הֵימָּן וְזֶה מִזְבֵּחַ לְעֹלָה לְיִשְׂרָאֵל".³⁸ ולאחר מכן שלמה בנו בונה את בית המקדש במקום היסטורי זה.³⁹

אף הבית השני הוקם במקום שבו נבנה הבית הראשון, ומדגישה הגמרא שאף המזבח שהוקם מחדש נבנה במקומו המקורי, לפי עדות הנביא.⁴⁰ בעקבות זאת, פסק הרמב"ם להלכה שיש מקום מוגדר ובלתי משתנה למזבח: "המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם". הרמב"ם מצטט את המסורות בעניין המזבח שהובאו לעיל וקובע כי "מדות המזבח מכוונות הרבה... ואין להוסיף על מדתו ולא לגרוע ממנה...".⁴¹

נוסף לכך, הגמרא מציינת כי הפינה המזרחית-דרומית של המזבח היתה ללא 'יסוד' (בסיס המזבח) משום שפינה זו לא הייתה בחלקו של טורף ('טורף' - שבת בנימין) "...דאמר רב שמואל בר רב יצחק: מזבח אוכל בחלקו של יהודה אמה. אמר רבי חמא ברבי חנינא: רצועה היתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסה בחלקו של בנימין".⁴² יתכן וסוגיה זו מעידה אף היא על קביעותו של מקום המזבח, כיוון שיש למקם את המזבח במקום ספציפי כדי שאמה אחת ממנו תהיה בחלקו של יהודה.

³¹ רמב"ם, הל' יסודי התורה ט ג.

³² שמות כו לה. עיינו מנחות צח:

³³ בראשית כב ב.

³⁴ עיינו רש"י ואבן עזרא שם.

³⁵ רמב"ן שם, שם.

³⁶ פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק ל.

³⁷ בראשית רבה (וילנא) פרשה יד.

³⁸ דברי הימים א, כב א.

³⁹ שם ב, ג א.

⁴⁰ זבחים סב.

⁴¹ הל' בית הבחירה ב א-ד.

⁴² זבחים נג: – נד.

2. ארון הברית.

ארון הברית עמד בבית קודש הקודשים והיה נתון על אבן השתיה. בבית שני, אשר חסר בו הארון, רק האבן היתה קיימת: "אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתיה נקרית, גבוהה מן הארץ שלש אצבעות שמתחלה היה עליה ארון נתון. משניטל הארון, עליה היו מקטירין קטרת שלפני לפנים. ר' יוסה אומר: ממנה נשתת העולם..."⁴³.

שלושה טעמים ישנם למלה "שתיה" (= "סוד"⁴⁴):

1. מאבן זו נברא העולם.⁴⁵
2. האבן הזו נוצרה בשעה שיעקב ליקט אבנים כדי לשים מראשותיו והן נעשו לאבן אחת,⁴⁶ ולאחר מכן "הקב"ה השקיעה עד עמקי תהומות, ועשה אותה סניף לארץ... לפיכך נקראת אבן השתיה... ועליו היכל ה' עומד..."⁴⁷.
3. על שם עבודת הקרבנות, שהיא יסוד העולם.⁴⁸

ישנן גישות שונות המשלבות בין המסורות, לדוגמה שיטתו של בעל שו"ת "ציץ אליעזר" הסובר שאת האבן אכן שם יעקב אך היה זה בממנו נבראה הארץ.⁴⁹ בכל אופן, המסורת ראתה באבן השתיה את מרכז העולם "...כשם שהטבור הזה נתון באמצע האיש כך ארץ ישראל נתונה באמצע העולם... ירושלים באמצעיתיה של ארץ ישראל, ובית המקדש באמצע ירושלים, וההיכל באמצע בית המקדש, והארון באמצע ההיכל, ואבן שתיה לפני הארון שממנה נשתת העולם..."⁵⁰ ואכן, ישנה מעין תודעה ציבורית, שאבן השתיה הינה מהותית ביותר בקביעת מקומו של בית המקדש, אולי אף יותר מן המזבח, ומאבן זו נמשכת הקדושה אל שאר פינות הבית ואל ארץ ישראל.⁵¹

ד. דיון במקורות לעיל.

מהסקירה לעיל נראה לכאורה שהמזבח וארון הברית הם המקבעים את מקומו של בית המקדש, כיוון שהם מייצגים שתי נקודות ציון בלתי משתנות על ציר מזרח-מערב של הבית. לפי הדברים הללו יכולה לעלות טענה שאף שבסמכות הנביא לשנות את מתאר בית המקדש ואף להרחיבו, הרי שלשנות את המוקד הקדוש של בית המקדש – זאת אינו יכול.

אם כן השאלה העומדת בדיון היא האם המזבח וארון הברית הם חלק בלתי נפרד מתכנית בית המקדש ולכן יכולים להיקבע מחדש על ידי נביא כמו שביארנו, או שמא הם נקבעים אפירורית לבניין הבית ומקומם קבוע לעולם?

להלן נראה כי למרות מסורות אלו שלכאורה מעידות שמקום המזבח וארון הברית קובעים את מקום המקדש ביחס להר, ישנם מקורות אחרים המראים כי מקום הבית נבחר לפני קביעת מקומם של כלי המקדש, וקביעת מקומם כפוף לבחירתו של מקום המקדש.

1. המזבח.

1. דרך קביעת מקום בית המקדש:

דרש רבא, מאי דכתיב: 'וילך דוד ושמואל וישבו בנויות ברמה' (שמואל א, יט), וכי מה ענין ניות אצל רמה? אלא, שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם, אמרי, כתיב: 'וקמת ועלית אל המקום' (דברים יז יח), מלמד שבית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל, וארץ ישראל גבוהה מכל ארצות. לא הוו ידעי דוכתיה היכא, אייתו ספר יהושע, בכולהו כתיב: 'וירד ועלה הגבול ותאר הגבול, בשבט בנימין' (יהושע יח יב) ועלה כתיב וירד לא כתיב, אמרי: שמע מינה הכא הוא מקומו.

⁴³ תוספתא מסכת יומא (כפורים) (ליברמן) ב יד וכן משנה מסכת יומא נג:

⁴⁴ ר"ע מברטנורה על המשנה במידות ה ב.

⁴⁵ יומא נד: עיינו שם במחלוקת התנאים הקיימת לפי הגמרא.

⁴⁶ עיינו רש"י לבראשית כח יא.

⁴⁷ שכל טוב (בובר) בראשית פרק ל. הובא גם בספר כפתור ופרח פרק ו -מעלות המקדש וירושלם.

⁴⁸ מתוך האנציקלופדיה התלמודית ערך אבן שתיה.

⁴⁹ שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' ב. עיינו עוד זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי דף רלא עמוד א.

⁵⁰ מדרש תנחומא (ורשא) פרשת קדושים סי' י. עיינו עוד רש"י מסכת מגילה טו: וכן רבים.

⁵¹ עיינו שו"ת חת"ם סופר ח"ב (יו"ד) סי' רלג.

סבור למבנייה בעין עיטם דמדלי, אמרי: ניתתי ביה קליל, כדכתיב: 'ובין כתפיו שכן' (דברים לג יב). ואיבעית אימא: גמירי, דסנהדרין בחלקו דיהודה ושכינה בחלקו דבנימין, ואי מדלין ליה מתפליג טובא, מוטב דניתתי ביה פורתא, כדכתיב: 'ובין כתפיו שכן'.⁵²

חשיבותו של מקור זה לעניין שבו אנו עוסקים, אינה באשר כתוב בו, אלא באשר לא כתוב בו. יש לשים לב שבמקור זה לא הוזכר כלל עניין המסורות הקשורות למזבח (ולארון הברית)! רבא אינו מביא בחשבון את המסורות על עקידת יצחק במקום המזבח או את בריאת אדם הראשון "ממקום כפרתו" כאשר הוא מתאר את חיפושם של דוד ושמואל אחר המקום לבנות בו את בית המקדש!

לו היה רבא גורס שישנה **חובה** לבנות את המזבח בהר המוריה מכח אותן מסורות שהוזכרו לעיל, הרי שהיו נאמרים הדברים במפורש. מכיוון שהוא לא הזכיר את המסורות הללו, די אם נאמר שלכל הפחות רבא אינו רואה מסורות אלו כמהותיות ביותר בנוגע לקביעת מקום בית המקדש, ושמואל ודוד, בבואם לחפש מקום לבית המקדש "מן התורה" (כדברי רש"י שם) לא הסתמכו על מסורות הקשורות למזבח.

כך גורס גם בעל ספר "כפתור ופרח" - "מקום מקדש התורה כסתו. ונתפרסם ונתגלה על דרך שאמר מסכת זבחים פרק איזהו מקומן (דף נד:): דרש רבא...⁵³ כלומר, גם לדעתו זיהו מקומו של המקדש נעשה על ידי הלימוד של שמואל ודוד לפי דעת רבא, ללא קשר למסורות אחרות.

2. אין קדושה מיוחדת במקום המזבח לעומת קדושות אחרות במקדש. כאשר דרגה המשנה את הקדושות בהר הבית מנתה מהקל לחמור את עזרת ישראל, עזרת כהנים (אשר בה המזבח), "בין האולם ולמזבח", ההיכל וקודש הקודשים.⁵⁴ נמצא שלמקום המזבח עצמו אין קדושה מיוחדת, כך שאפילו המקום "בין האולם למזבח" קדוש יותר ממקום המזבח. לשון אחר, למרות שלפי המסורות השונות מקום המזבח קדוש משכבר, הרי שאין לו מעלת קדושה מיוחדת, והמסורות אינן מקבלות ביטוי הלכתי.⁵⁵

3. מידות המזבח נתונות לשינוי וכן אין לו מקום מוחלט על ההר לכאורה, דברי הרמב"ם לעיל, ש"המזבח מקומו מכוון ביותר...מדות המזבח מכוונות הרבה... ואין להוסיף על מדתו ולא לגרוע ממנה...⁵⁶ עומדות כנגד האפשרות לקבוע את בית המקדש במקום שאינו מקומו המקורי, אולם, אחרונים הצביעו על הלכה בהמשך אותו הפרק ובה קובע הרמב"ם ש"ארבע קרנות של מזבח ויסודו ורובעו מעכבין... אבל מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו **אינן מעכבין**, והוא שלא יפחות מאמה על אמה ברום שלש אמות...⁵⁷ כלומר, למרות הניסוח המפורש שאין לשנות אף כמלוא הנימה ממידות המזבח, קובע הרמב"ם שמידות המזבח אינן מעכבות.⁵⁸

למעשה, קשה שלהניח ששיטת הרמב"ם היא שאין לשנות כלל את מידותיו של המזבח. בעל שו"ת "שרידי אש" קובע שאין איסור לשנות את מידות המזבח, כפי שאכן עשה שלמה כאשר הגדיל את המזבח בעשרים אמות יותר מן המזבח במשכן, ואף עולי בבל שינו את מידות המזבח שעשה שלמה.⁵⁹

העובדה הפשוטה היא שמידות המזבח נתונות לשינוי, לקיצור ולהרחבה. הגמרא⁶⁰ דורשת שאפשר להרחיב את מקום (צלע) המזבח עד שישים אמה! (יש לזכור שגם בצורתו הגדולה ביותר, בימי בית שני, היה המזבח בעל צלע שאורכה שלושים ושתיים אמות בלבד!). אף לקצר את מידתו של המזבח אפשר לפי הגמרא.⁶¹ וכמו שכותב בעל שו"ת "ציץ אליעזר" שהיה "פשוט להגמרא בתכלית הפשטות שאפשר לגרוע ממדת המזבח, ורק ריבועו מעכב, וזהו שפסק באמת הרמב"ם בעצמו בהלכה יז שם".⁶²

⁵² זבחים נד:

⁵³ ספר כפתור ופרח פרק ו [מעלות המקדש וירושלם].

⁵⁴ משנה כלים א ט.

⁵⁵ למשל שו"ת משפט כהן סי' צו: שם מסביר הרב קוק את דברי התוספות (מגילה י.), ולמרות שאין כאן המקום להאריך בנושא שם נביא ציטוט מדבריו: "ודאי אין שום מקום לפרשם [את דברי התוספות] כאילו יש איזה חילוק בדיון קדשה לעתיד לבוא **בין מקום המזבח לשאר גדרי הקדושות שבמקדש**, - מה שאין לזה שום סברא בעולם כלל, דמאי איריא מקום המזבח, שדוקא הוא יהיה קדוש לעתיד לבוא, למאן דאמר לא קדשה לעתיד לבוא, ולא מקום האולם וההיכל וקדשי קדשים, שהם יותר חמורים מקדושת המזבח...".

⁵⁶ הל' בית הבחירה ב א-ד.

⁵⁷ שם, הלכה יז.

⁵⁸ למשל ספר מנחת חינוך במצוה צה סוף אות א, וכן הסבר אחר של בעל אבן האזל על הרמב"ם שמדובר בהלכה ג על מדות המזבח לכתחילה והלכה יז מדובר על פסול המזבח, כלומר, מתי נפסל גם בדיעבד.

⁵⁹ שו"ת שרידי אש ח" א סי' קע. עיי"ש הסברו לסתירה לכאורה ברמב"ם.

⁶⁰ זבחים סב. עיינו תוספות שם (ד"ה אף מזבח) שאף לו פשוט שאין מניעה להוסיף על המזבח.

⁶¹ זבחים נח.

⁶² שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' מז.

כיוון שניתן לפי הכל לשנות את מידות המזבח, הרי שאפשר לבנותו בפועל במקום נרחב בתוך עזרת כהנים בלא מוקד אחד קבוע! דבר זה עולה מן הגמרא⁶³ שקובעת שניתן לצמצם את מידות המזבח ו"לקצץ" חלק ניכר מצד צפון של המזבח, ומצד שני, במקרה אחר ניתן "לקצץ" את החלק הדרומי ולהשאיר את החלק הצפוני, וכך מובן שאין מוקד אחד שעליו יש לשמור.

זאת ועוד, בשום מקום לא מצאנו שהגבילה הגמרא את מיקומו של המזבח בגלל אותן מסורות. המגבלה היחידה שנמצאת בגמרא היא בדבר מיקום המזבח **ביחל** - להיכל - האם צריך המזבח להיות מוצב מול פתח ההיכל, מדרום או מצפון לו, אולם בתוך השטח הקבוע למזבח אפשר למקם אותו במקומות שונים.⁶⁴ כלומר, מקום המזבח נקבע **ביחל** למקדש ולא להפך.

בנוגע לחובה לכאורה למקם לפחות חלק של המזבח על רצועה היוצאת מחלקו של שבט יהודה,⁶⁵ יש לציין כי אין במקור זה משום בעיה לענייננו. הסיבה לכך היא ש"חובת" המזבח להיות על "חלקו של טורף" הינה תלויה מחלוקת האם ירושלים נתחלקה לשבטים אם לאו: "במאי קא מיפלגי? תנא קמא סבר: ירושלים לא נתחלקה לשבטים, ורבי יהודה סבר: ירושלים נתחלקה לשבטים. ובפולוגתא דהני תנאי, דתנאי: מה היה בחלקו של יהודה - הר הבית, הלשכות והעזרות. ומה היה בחלקו של בנימין - אולם, והיכל, ובית קדשי הקדשים. ורצועה היתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין, ובה היה מזבח בניו... והאי תנא סבר ירושלים לא נתחלקה לשבטים..."⁶⁶.

כלומר, הגמרא המתארת את המזבח ב"חלקו של טורף" הוא לשיטת התנאים הסוברים שירושלים "נתחלקה לשבטים" (ונמצאת בנחלתם של יהודה ובנימין), אולם לדעת התנאים הסוברים שירושלים לא נתחלקה לשבטים אין כל משמעות הלכתית למדרש זה.⁶⁷

להלכה נפסק כדעת הסוברים שירושלים לא נתחלקה לשבטים.⁶⁸ המסקנה היא, שבית המקדש וכן המזבח לא עמדו על נחלת שני השבטים אלא על אדמה השייכת לכל ישראל בשווה, ולכן אין כל צורך למלא את התנאי של "חלקו של טורף".⁶⁹

לאור הדברים לעיל, המסורות לגבי מקומו של המזבח ראויים לבחינה מחודשת. בניגוד לעמדה לפיה המזבח הוא נקודת הייחוס של הבית, נראה שמקומו של בית המקדש נקבע לאור כללים מסוימים ורק **לאחר מכן** נקבע מקום המזבח. כמובן שאין כוונתנו להמעיט מתקפותן של מסורות אלו, אלא באים אנו להדגיש שלמרות חשיבותן והיותן חלק ממערך קביעת מיקומו של הבית הראשון, הן אינן מחייבות מבחינה הלכתית, וודאי שאין להם תוקף הלכתי העומד מול נבואה מפורשת לקביעת מקום הבית שלא על מקומו המקורי המשוער.

כמו כן, אין בדברינו כדי לערער על דברי הפוסקים שהתנו את בניית המזבח במציאת מקומו המקורי. בהמשך המאמר נראה שבהעדר נביא, סביר להניח שאכן יש חובה למצוא את מקומו המקורי של המזבח, אבל לו יבוא נביא לשנות את המיקום הזה - חובה לשמוע לו וזאת מכח דברינו לעיל.

2. ארון הברית.

כאמור, יש מחלוקת בין המסורות השונות בדבר אבן השתיה. מסורת אחת משייכת את האבן לבריאת העולם, ואילו מסורת שניה גורסת שהיא קיימת מימי יעקב. יתכן כי יש מסורת שלישית לאור המשנה: "משניטל הארון, אבן היתה שם **מימות נביאים ראשונים** ושתיה היתה נקראת..."⁷⁰ היינו, האבן נמצאת שם בערך מתקופת בית ראשון או מעט לפניו.⁷¹

⁶³ שם.

⁶⁴ למשל זבחים נח-נט.

⁶⁵ עיינו בשו"ת מגיד מראשית בחלק דרך הקדש שכותב שמשום כך הצטרכו נביא בבית שני שיעיד להם על

המזבח מכיוון שצריך שיהיה ב"חלקו של טורף".

⁶⁶ יומא יב. עיינו ילקוט שמעוני פרשת ראה רמז תתפז.

⁶⁷ עיינו אנציקלופדיה תלמודית כרך ג, [בית המקדש] עמוד רכו טור 2.

⁶⁸ עיינו רמב"ם: הל' בית הבחירה ז יד, טומאת צרעת יד יא, עבודת כוכבים ד ד.

⁶⁹ ולכן התוספות (יומא יב.) נאלץ להסביר מדוע לא היה למזבח יסוד בקרן מזרחית דרומית לפי השיטה (שנפסקה

להלכה) ובה אין משמעות לנחלתם של שבט יהודה ובנימין במיקום המקדש והמזבח עיי"ש.

⁷⁰ משנה יומא ה ב.

⁷¹ ייתכן וזוהי דעתו של הרמב"ם והדבר מסביר מדוע הוא אינו מזכיר את המסורות על אבן השתיה, ואינו קובע שמקומה "מכוון ביותר" כפי שקבע לגבי המזבח, למרות שהוא מאזכר אותה במקומות שונים (למשל הל' בית הבחירה ד א ועוד).

אכן, המסורת המקובלת היא המסורת הגורסת שמאבן השתיה נברא העולם. לפיכך מסבירים הפרשנים את המשנה לעיל כי האבן התגלתה בימות נביאים ראשונים אך היא אכן האבן ממנה נברא העולם (או לפי המסורת השניה, נוצרה בימי יעקב).

מול מסורות אלו, נדגיש שנית את דברי רבא שהובאו לעיל לגבי מציאת מקום המקדש על ידי דוד ושמואל (שהם "נביאים ראשונים"⁷²). יש לשים לב שרבא כלל לא גרס שמציאת מקום בית המקדש תלוי במסורת זו או אחרת של אבן השתיה.

עוד נדגיש ונאמר כי בין שהייתה שם האבן מבריאת העולם או מימי יעקב, ובין שהובאה לשם האבן מאוחר יותר - חשיבותה נבעה מפעילות הנביאים! כלומר, גם לשיטה הסוברת שהנביאים רק "גילו" את האבן עדיין מדובר על כך שהנביאים הכריעו שהאבן הזו תשמש כמקום לקודש הקודשים. לולי הנבואה שקידשה את האבן הזו וקבעה את מקום הארון עליה, לא הייתה אבן זו מקבלת משנה חשיבות.

בעניין זה יש להביא את דברי החת"ם סופר שרק פעילות מקדשת מעניקה משמעות לעניין קדושת מקום, וכך הוא כותב על מקום המזבח: "... מה שכתב הדרת גאון שכבר נתקדש המקום על ידי אדם הראשון ונח לא נמצא כן, אלא שבנו מזבח והקריבו שם אבל שקדשו המקום לא שמענו רק באברהם אבינו ע"ה שאמר 'אשר יאמר לדורות הבאים בהר ה' יראה' וקרא המקום 'ראה' ופשוט"⁷³. כלומר, העובדה שהוקם מזבח על ידי אדם הראשון ונח אינה מובילה בהכרח לקידוש המקום. המקום לא התקדש עד שקודש בפועל על ידי אברהם. כך גם לגבי אבן השתיה – נראה שרק כאשר היא קודשה על ידי הנביאים, רק אז היא קיבלה את משמעותה.

ברגע שנביאים ראשונים בחרו מקום לבית המקדש, הם גם קבעו את המקום המדויק של הבית ושל חלקיו בנבואה, ומכח אותה נבואה קיבלה האבן הזו את משמעותה. אם הדבר כך, הפה שאסר הוא הפה שיכול גם להתיר ולקבוע את מקום קודש הקודשים במקום אשר שונה ממקומו המקורי המשוער.

עניין נוסף שיש לענות בו הוא בירור טיב החובה להעמיד את ארון הברית על אבן השתיה. כלומר, האם החובה היא להעמיד את הארון על האבן עצמה (האבן היא מושא הציווי), או שמא החובה היא להעמיד את הארון במקום האבן (המקום הוא מושא הציווי והאבן רק מציינת את המקום)? בעניין זה אין הסכמה בין הפוסקים. בעל ה"תפארת ישראל" למשל מפרש שמשמעות הציווי היא האבן ולא המקום,⁷⁴ ואילו פרשנים אחרים רואים במקום האבן את מהות העניין.⁷⁵

משמעות האבחנה כזו היא: אם הציווי הוא העמדה על האבן עצמה והיא ניתנת להזזה, יתכן ויורה נביא שאפשר להזיז את האבן למקום אחר בהר וכך תישמר חובת העמדת הארון על אבן השתיה. אך אם נאמר כי אבן השתיה היא בעצם בליטה של 'סלע האם' של הר הבית, לפיכך יכול נביא להורות שהכוונה במילים "שממנה הושתת העולם" הינה לכל סלע האם של הר הבית וכיוון שכך הרי שאין מניעה להעמיד את ארון הברית במיקום שאינו מקומו המקורי המשוער.⁷⁶ גם אם הציווי הוא העמדת הארון ב"מקום" האבן (האבן עצמה רק מציינת את המקום), יהיה תפקיד הנביא להכריע האם המקום המדובר כולל את כל שטח ההר או את המיקום הספציפי בלבד.

יש מקום לשער שזה אכן יהיה תפקיד הנביא: להורות מה חשיבותה של אבן השתיה ומה טיב החובה להעמיד עליה את הארון. כיוון שגדר החובה במסורות על אבן השתיה אינו ברור, ודאי שבסמכות הנביא לפרש את המסורות על אבן השתיה ולקבוע את מקומו של בית המקדש.

⁷² סוטה מח: "מאן נביאים הראשונים? אמר רב הונא: זה דוד ושמואל ושלמה".

⁷³ שו"ת חת"ם סופר ח"ב (יו"ד) סי' רלה.

⁷⁴ תפארת ישראל על משנה יומא ה ב.

⁷⁵ נראה שכך דעתו של בעל שו"ת ציץ אליעזר (ח"י סי' ב). לכאורה אפשר לתלות את הדעות השונות בשוני בין המסורות: מהמסורת הגורסת שזו האבן שממנה נברא העולם משתמע כי האבן עצמה היא חשובה, ואילו מהמסורת הגורסת שיעקב קבע את האבן משתמע שהמקום הוא המשמעותי והאבן היא מצבה לכך.

⁷⁶ גישה זו תסביר את השיטה השלישית שהובאה לעיל ולפיה פרוש השם אבן השתיה הוא על שם עבודת הקרבנות שהיא יסוד העולם. שהרי לכאורה אין קשר בין אבן השתיה, שעליה עמד ארון הברית, לעבודת הקרבנות במזבח. אולם לפי הסבר זה ניתן לפרש שאבן השתיה היא בליטת סלע האם של ההר ומייצגת את המתחם הקדוש של בית המקדש הכולל גם את עבודת הקרבנות (שלפי פרשנים שונים, וביניהם הרמב"ם, היא מהותו המרכזית של בית המקדש).

עניין משמעותי נוסף, הנוגע לאבן השתיה ולארון הברית, חושף את חשיבותו של הנביא בהכרעות הקשורות לבית המקדש:

המצווה הבסיסית היא להעמיד את ארון הברית בקודש הקדשים כפי שהיה במשכן,⁷⁷ במקדש ראשון⁷⁸ וכפי שהיה אמור להיות במקדש שני לולי העדרו.⁷⁹ אולם, ארון הברית, על אף חסרונו, לא מנע את הקמתו של בית המקדש השני. בהלכה אף ישנה התייחסות מפורשת להתמודדות עם חסרונו של הארון מבחינה מעשית.⁸⁰

השאלה הקשה היא כיצד היה אפשר לבנות את בית המקדש בלי הארון? השאלה חריפה במיוחד לאור חלק מן הראשונים הרואים את מהותו המרכזית של בית המקדש כמקום השראת השכינה,⁸¹ ואי לכך הרי שהארון, אשר ממנו נשמע דבר ה',⁸² הוא הוא עיקר המקדש.⁸³ אולם למרות חשיבותו, בית המקדש השני נבנה גם בהעדרו!

מבאר החת"ם סופר שאף במקרה זה הכריעה הנבואה (כפי שהכריעה בשאר עניינים במקדש שני) שאפשר לבנות את בית המקדש גם בחסרונו של ארון הברית. לדעתו, הסיבה להיתר זה בידי הנביא (ואין כאן דבר שחידש נביא נגד דין תורה) נובעת משום שטעם הארון הוא לקבוע מקום להשראת השכינה אבל "... כשאין נביא כמשה רבינו ע"ה הראוי להוועד עמו מבין שני הכרובים אין הארון מעכב".⁸⁴

מדבריו של החת"ם סופר אפשר ללמוד על כוחו של הנביא לחדש חידושים משמעותיים בענייני המקדש. למרות שארון הברית הוא מצווה מפורשת בתורה, מחדש הנביא שאפשר להקים מקדש ללא ארון. ללא ספק, שכשם שכוחו של הנביא היה כה גדול עד שהורה שאפשר לעבוד במקדש בלי ארון (ולהסתפק במקומו של הארון), כך גם במקדש לעתיד לבוא, ברור שיהיה בכוחו להורות שאפשר לעבוד במקדש שהארון בנוי שלא על מקומו המקורי המשוער, כיוון שמצוות הארון מתקיימת במלואה.

ה. "הכל בכתב" - מהות האיסור לשנות בבניין הבית.

כאשר דוד המלך מצווה את בנו שלמה על בניין בית המקדש הוא מפקיד בידו את תכנית הבית, המכונה גם "מגילת בניין בית המקדש",⁸⁵ לפרטי פרטיה: "וַיִּתֵּן דָּוִד לְשֵׁלֹמֹה בְּנוֹ אֶת תְּכֵנִית הָאוֹלָם וְאֶת בְּתִיּוֹ וְגִזְזָיו וְעֲלֵי תֵיּוֹ וְחֻדְרָיו הַפְּנִימִים... וְלִכְלֹל כָּלֵי עֲבוֹדַת בַּיִת הַזֶּה".⁸⁶ הפירוט שניתן לשלמה היה מושלם, מתוכנית המתאר הכללית של הבית ועד למשקל הזהב והכסף בכלי ההקרבה והשרות הקטנים ביותר. הפרק מסתיים בפסוק: "הכל בכתב מיד ה' עלי השפיל כל מלאכות התבנית".⁸⁷

בתלמוד, נדרש פסוק זה כמקור לאיסור שינוי כלשהו בבניין הבית. כך לדוגמא, כאשר המשנה⁸⁸ כותבת שיש לבזוק מלח על גבי כבש המזבח שעליו עולים הכהנים כדי שלא יחליקו, מבררת הגמרא כיצד דבר זה מותר כיוון שבזיקת המלח מוסיפה על המזבח! וכמובן שאין להוסיף דבר על צורתו של המקדש - כאשר הגמרא⁸⁹ מציעה, כדי לפתור שאלה הלכתית בעניין מצורע, לפתוח פתח קטן בחומת העזרה, הדבר נדחה מכח אותו פסוק, ועוד.⁹⁰ השאלה היא, מהו טיבו של איסור זה, והאם איסור זה חל על שינוי מקום המקדש על פי נביא?

אמנם, שינויים נעשו במקדש למרות איסור "הכל בכתב", ולכן איסור זה מחייב בחינה מחודשת:

⁷⁷ שמות כו לד.

⁷⁸ מלכים א, ח ו.

⁷⁹ יומא כא:

⁸⁰ יומא נב:

⁸¹ "וסוד המשכן הוא, שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר..." רמב"ן שמות כה ב.

⁸² במדבר ז פט.

⁸³ כדברי הרמב"ן שם: "והנה עקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת השכינה שהוא הארון..."

⁸⁴ שו"ת חת"ם סופר ח"ב סי' רלו.

⁸⁵ אגדת בראשית (בובר) פרק לח. לגבי המסורות השונות על השתלשלות המגילה עיינו לדוגמא רש"י על סוכה

⁸⁶ גא: וכן ילקוט שמעוני שמואל א רמז קטו.

⁸⁷ דברי הימים א, כח יא-יח.

⁸⁸ שם, פסוק יט.

⁸⁹ עירובין קד.

⁹⁰ זבחים לג.

⁹⁰ למשל: מצות כיסוי הדם במקדש (חולין פג:), סוגיית אמה טרקסין (בבא בתרא ג:).

1. הקמת הגזזטרא בעזרת נשים בסוכות כהכנה לשמחת בית השואבה, חייבה תקיעת קורות בקיר העזרה.⁹¹ במקרה זה הסיבה להיתר לשנות בבנין הבית נבעה מדרישת פסוק והיסק שלצורך הפרדת נשים וגברים, היינו ענייני צניעות, מותר לשנות בבנין הבית.

2. הגדלת המזבח בידי עולי בבל, על אף איסור "הכל בכתב", מפני שהמזבח המקורי היה קטן מלהכיל את כמות הקרבנות שהוקרבה עליו.⁹² ההיתר נבע מכך שאנשי כנסת הגדולה השכילו לדרוש פסוק המורה על כך שאפשר להגדיל את המזבח בצורה משמעותית, ולפי הצורך בזמנם הוסיפו על המזבח אמות ספורות בלבד.⁹³ לפי דעה נוספת בגמרא, השינוי במזבח לא היה רק בגודל, אלא גם בכך שחוררו בו נקבים ("שיתין") לצורך ניסוך היין, ואף במקרה זה הסיבה להיתר הייתה דרישת פסוק.

3. גובה ההיכל השתנה אף הוא בבית שני לעומת בית ראשון. בבית שני הוסיפו על גובה ההיכל,⁹⁴ למרות איסור "הכל בכתב"⁹⁵ כיוון שהדבר היה על פי נביא.⁹⁶

בסיכום הדברים עד כה, מצטיירת תמונה מורכבת של האיסור לשנות דבר מבנין הבית. מצד אחד, האיסור כה חמור עד שאין אפילו לבזוק מלח על גבי המזבח, אך מצד שני שינויים גדולים אכן נעשו. ההיתר לשינויים אלו נבע מכמה סיבות: הוראת נביא המתירה את השינוי, לימוד חדש מפסוקים או לצורך תיקון גדול. נציין שאפשרות זו של שינוי במקדש על ידי דרישת פסוקים, מצאנו כבר בדברי התלמוד הירושלמי: "...מגילה שמסר שמואל לדוד ניתנה להידרש. מאי טעמא? 'הכל בכתב' - זו המסורת, מיד ה" - זו רוח הקודש, 'עלי השכיל' - מיכן שניתנה להידרש".⁹⁷ כלומר, מגילת בית המקדש אינה דבר סטטי. מחד גיסא מתווה המגילה את בנין הבית הפרטי פרטיו אולם מאידך פותחת פתח לשינויים על ידי דרישה בה.

האם איסור "הכל בכתב" נוגע לענייננו?

במקרה של שאלתנו, האם נביא יכול לקבוע את מקום הבית במקום שאינו מקומו המקורי המשוער, התשובה היא שאיסור זה בטל מעיקרו. הרי כל מהותו של האיסור הוא שברגע שנביא חידש בנבואה את מבנהו של בית המקדש – אין לשנות במבנה זה מאומה. אולם בדור אחר, רשאי נביא לחדש בנבואתו שינויים במבנה בית המקדש, ויתרה מזו – על הבית החדש שוב יחול איסור 'הכל בכתב'. נמצא שברגע שמבנה בית ראשון ניתן לשלמה (על ידי נביא), חל עליו איסור 'הכל בכתב', אולם כאשר נבנה בית שני על ידי נביאים אחרונים (חגי, זכריה ומלאכי), חל איסור "הכל בכתב" על השינויים במבנה הבית השני.

איסור "הכל בכתב" מורה לנו שבדבר בנין בית המקדש ההוראה המרכזית היא לשמר את מבנה הבית הניתן בנבואה כמו שהוא **אלא אם כן** ישנה סיבה אחרת לשנות (נבואה, צורך גדול, לימוד מפסוק וכד'). נקודה זו באה לידי ביטוי מובהק בדברי התוספות על הגמרא המתארת את עדותו של הנביא על מידות המזבח. התוספות שם שואלים מדוע הוצרך נביא שיעיד על מידות המזבח, והלא ישנו פסוק מפורש בספר יחזקאל המורה על מידות אלו בדיוק? משיבים התוספות ואומרים: "ויש לומר דאי לאו עדות היינו מפרשים עם מקום קרנות **שלא לשנות ממזבח שלמה**".⁹⁸ כלומר, בהעדר נביא, פסוק שאפשר לדרשו בשתי צורות, יידרש בצורה המצמצמת ביותר וזאת משום שיש להיזהר שלא לעבור על איסור "הכל בכתב". לכן היה צורך בנביא שיגבה את מידותיו המוגדלות של המזבח לאור הפסוק.

נקודה מהותית זו יש בכוחה לבאר לנו ביתר שאת את דברי הרמב"ם הנראים כעומדים נגד האפשרות לקבוע את מקום המקדש למקום על הר המוריה שאינו מקומו המשוער:

כזכור, הרמב"ם קבע שהמזבח "מקומו מכוון ביותר" וכן ש"מידות המזבח מכוונות הרבה" למרות שכזכור הרמב"ם עצמו התיר לצמצם את מידות המזבח! כעת, לאור הבנת איסור "הכל בכתב" מובנים דברי הרמב"ם – מידות המזבח "מכוונות הרבה" כל עוד אין סיבה אחרת לשנות ממידות אלו, אם על ידי

⁹¹ סוכה נא:

⁹² זבחים סא:

⁹³ רש"י שם מפרש שמגילת המקדש מאפשרת בנין מזבח של ששים אמה, ושלמה המלך "לא הבין לדרשו..."

⁹⁴ בזמנו.

⁹⁵ בבא בתרא ג.

⁹⁶ בעל קרית ספר (בית הבחירה ד) כותב שגובה המקדש לא נכלל בציווי "וכן תעשו- לדורות", אותו הציווי שלדעתו מקבע את מידות האורך והרוחב של הבית.

⁹⁷ תוספות ישנים יומא נא:

⁹⁸ ירושלמי מגילה פרק א ע טור א/ה"א.

⁹⁹ תוספות זבחים סב. ד"ה אחד.

דרישת פסוק או הוראת נביא, וכך הדבר גם לגבי מקומו. במידה ונביא מחדש מידות מזבח חדשות, או קובע את מקומו למרות שאין זה מקומו המקורי המשוער, הדבר מותר.

כמו כן נהיר הדבר מדוע הרמב"ם תאר את מידות הבית השני בהלכותיו, למרות שהוא עצמו גרס שמבנה הבית העתידי המתואר ביחזקאל שונה ממבנהו של הבית השני.⁹⁹ הסיבה לכך היא שבעקבות איסור "הכל בכתב" ראה הרמב"ם לנכון לתאר את הלכות צורת הבית **במידה ויבנה הבית ללא נביא**. במקרה כזה, יש לשמר את צורת הבית הקודם¹⁰⁰ (בית שני) אם לא יבוא נביא שיורה מפורשות על שינוי.

איסור "הכל בכתב" מסביר אף את העובדה שגדולי הרבנים פסקו שיש למצוא את מקום המזבח כדי להקריב קרבנות, ולא הגו באפשרות אחרת. שהרי לו יצויר כי עם ישראל היה בונה את בית המקדש בימיהם, בהעדר נביא, פשוט שמבחינה הלכתית יש לשמר את מדותיו של המקדש הקודם, וכן למצוא את מקומו המקורי כתנאי לבנייתו. אולם אם יבוא נביא לחדש בבניין הבית אין לאסור את השינוי מכח איסור "הכל בכתב", ואין צורך במידות המקדש הקודם אלא הנביא מחדש את תכונת הבית לכל פרטיו,¹⁰¹ ומרגע זה ואילך נקבע הדבר וחל על צורת הבית איסור "הכל בכתב".¹⁰²

הבית העתידי

נציין עוד שלפי נבואת יחזקאל יחולו שינויים מרחיקי לכת בבניין הבית לעתיד לבוא. נמנה כמה מהבולטים שבהם:

1. שטח הר הבית יוכפל פי שלושים ושש. היינו, במקום חמש מאות על חמש מאות אמה יהיה שטחו שלוש אלפים על שלושת אלפים אמות.¹⁰³
2. החצר החיצונה מקיפה את החצר הפנימית ואת הבית מכל הצדדים. זאת בשונה מבית שני שבו לעזרה החיצונית (עזרת נשים) היה רק צד אחד משותף עם העזרה הפנימית (עזרת כהנים).¹⁰⁴
3. ישנם שינויים בצורת הכלים במקדש ובמיקומם היחסי בהיכל.¹⁰⁵
4. בנבואת יחזקאל מתוארים שינויים ניסויים כגון המעין אשר יצא מתחת למפתן הבית.¹⁰⁶
5. בנוסף לנבואת יחזקאל ישנן נבואות וכן מקורות בתר מקראיים אשר מתארים שינויים בטופוגרפיה של הר הבית.¹⁰⁷

אמנם, יש לציין כדברי הרמב"ם ש"עיקר" צורת הבית תישמר גם לעתיד לבוא, אולם חוץ מ"עיקר" זה השינויים מרשימים ביותר. כך למשל, הראב"ד תולה בשינוי המהותי של בית המקדש לעתיד לבוא את העובדה שבית המקדש וירושלים לא התקדשו על ידי עולי בבל: "... לפי שהיה יודע עזרא שהמקדש וירושלים עתידים להשתנות ולהתקדש קידוש אחר עולמי בכבוד ה' לעולם...".¹⁰⁸ האם אין הדבר מתקבל על הדעת שיתכנו שינויים דרמטיים גם במקום המקדש על הר המוריה?

אנו טוענים ששינוי מיקום המקדש על הר המוריה ממקומו המקורי המשוער, מתיישב עם נבואת יחזקאל בעניין השינויים הגדולים בתכנית המקדש העתידית. מסקנה זו, בנוסף לסמכות הנביא לשנות בבניין הבית כפי שבואר לעיל, תוכל אף לתרץ קושיה חמורה על אחד מגדולי האחרונים – הרש"ש.¹⁰⁹

לא נאריך בהסבר העניין לפרטיו,¹¹⁰ רק נאמר שבספר יחזקאל, לאחר תיאור בית המקדש, ישנו תיאור של חלוקת הארץ.¹¹¹ חלוקה חדשה זו יוצרת בעיה פרשנית בעניין מיקום ירושלים ובית המקדש, כיוון

⁹⁹ רמב"ם הל' בית הבחירה א ד.

¹⁰⁰ עיינו בהקדמתו של הרמב"ם למסכת מידות.

¹⁰¹ כפי שכתב במפורש שו"ת שרידי אש (ח"א סי' קע): "... אבל על צורת המזבח וכליו כבר רמזה בתורה שמסור לנביא שבדור שעליו להראות המזבח ומידות דוגמת תכונתו של מזבח מדבר. ואסור להוסיף ולגרוע על המידה שהראה הנביא שבדור, כגון שלמה ועזרא ויחזקאל לעתיד לבא".

¹⁰² ונראה שזו דעת הריטב"א בהסברו כיצד הוסיפו עולי בבל על המזבח לאור האיסור לשנות בבנין הבית. תשובתו (השניה) היא: "דהתם בתחלת בנינו והכא כשהיה במזבח כל שיעורו." יש לפרש שהכוונה במילים "בתחלת בנינו" היא לפני בנינו, שאז מותר לנביא, או לגדולי הדור הדורשים פסוק, לשנות את צורת המזבח. אך לאחר בנינו, אסור (שהרי אין לפרש שמדובר בתחילת בנינו הפיזי, כיוון שפשוט שמותר להוסיף עליו כדי להגיע לשיעורו).

¹⁰³ יחזקאל מב, טז-כ. עיינו המלבי"ם על אתר.

¹⁰⁴ עיינו פרוש דעת מקרא לספר יחזקאל בהקדמה לפרק מ ולפסוק יט בפרק זה.

¹⁰⁵ עיינו לעיל הערה 27.

¹⁰⁶ יחזקאל מז, א-ב.

¹⁰⁷ למשל זכריה יד ד, בבא בתרא עה:

¹⁰⁸ בהשגות על הרמב"ם הל' בית הבחירה ו, יד.

¹⁰⁹ רבי שמואל שטראשון מוילנא. ידוע בפרושו "הגהות וחינושי הרש"ש" על מסכתות הש"ס.

¹¹⁰ ניתן למצוא את תאור הבעיה הפרשנית בקצרה ושיטות שונות ליישוב הבעיה בפרוש דעת מקרא על יחזקאל פרק מח. יחיאל צבי מושקוביץ (מפרש), ספר יחזקאל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה.

שלפי פשט הפסוקים המרחק בין גבול המקדש לבין העיר הוא כחמישה עשר אלף קנים (שהם כארבעים ק"מ!) ולאור המסורת המקובלת יכול המקדש להיבנות רק על הר המוריה וירושלים תבנה מסביבו.

הרש"ש, כבדרך אגב, כותב את הדברים הבאים: "ואגב עמדתי על פירוש רש"י שם (יחזקאל מח ח) שראה ליישב אשר ירושלים תהיה במקומה הראשון ולא העיר דלפי המבואר שם יהיה המקדש רחוק מהעיר מ"ה מיל לצד צפון... ואולי לזה כיוונו ישעיה ומיכה באמרם: 'באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים וגו' דרוצה לומר שיהיה אז על הר אחר אשר הוא ראש ההרים בגובה דלא כפירוש המפרשים..."¹¹²

החשוב לענייננו הוא שלא נראה מופרך לרש"ש להעתיק את מקום בית המקדש למקום אחר לחלוטין מאשר הר המוריה! וזאת הוא כותב אגב אורחא...

הדבר המתמיה ביותר הוא שהרש"ש אינו מסתמך על מחלוקת ראשונים בענין קדושת מקום בית המקדש בימינו. שהרי, מצינו ראשונים אשר סברו שאין כלל קדושה היום במקום המקדש: לגבי קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא לעתיד לבוא¹¹³ או בעניין אי קדושת מקום המקדש עקב חילול המקום.¹¹⁴ הרש"ש, ללא כל קשר למחלוקת שהוזכרה, רואה כדבר פשוט שהכוונה בדברי יחזקאל לשינוי מוחלט במקום בית המקדש! וכבר תמהו על כך הבאים אחריו.¹¹⁵

אולם לפי דבריו דברי הרש"ש מיושבים, כיוון שלדעתו נביא שירה להקים את בית המקדש (לפי חזון יחזקאל) במקום אחר שאינו הר המוריה, רשאי לעשות כן כיוון שפרשנותו לנבואת יחזקאל (שהיא עצמה משנה ממתאר המקדש) עולה בקנה אחד עם סמכותו הנבואית. כמו כן, כפי שבארנו לעיל, אין לראות בדבריו עבירה על איסור "הכל בכתב", שהרי איסור זה תקף רק לאחר שנבנה בית מקדש. הנה כי כן רואים אנו כי הרש"ש נותן תוקף משמעותי לנבואה. נמצא שכל עוד אין חידוש קדושה במקום אחר על ידי נביא, הקדושה עדין שרירה וקיימת בהר המוריה, אולם הנביא יכול לחדש מקום אחר לבית המקדש ולקדש אותו.

1. סמכות החכמים לפסוק בענייני בית המקדש

נעיר כי גם לחכמים ישנה סמכות רבה בפסיקה בענייני הבית, ולפיכך ראוי לציין כי אפשר שאף לחכמים ישנה סמכות לקבוע את המקדש על הר המוריה במקום שאינו מקומו המקורי המשוער.

ישנם מקורות שונים המעידים על מעורבות חכמים בבנין בית המקדש. לעיל הובאה האפשרות לשנות במקדש ע"י דרישת הפסוקים ב"מגילת בית המקדש" ובמקומות אחרים, ואף מצינו דוגמאות לכך שאכן הבית שונה הלכה למעשה בעקבות דרישת פסוקים ביד חכמים: חכמים התירו להוסיף על המזבח בבית שני,¹¹⁶ היתר התקנת הגזוזטרה בעזרת נשים בעזרת דרישת פסוק ולימוד קל וחומר,¹¹⁷ וכן ההיתר לסתור את הבית השני לצורך בנינו המחודש ועוד.¹¹⁸

בעל התוספות יום טוב, בהקדמתו למסכת מידות, כותב בצורה מפורשת שכפי שחכמים דרשו את הכתובים בעבר ושינו בבנין הבית, כך יהיה גם בבנין העתידי: "והיכא דאנן ניקום ונשכח קרא ונדרוש נבנהו כמו כן. והרי רש"י בפ"ו דזבחים דף סב. בההיא דמזבח מפרש 'קרא אשכח ודרוש' - ושלמה לא הבין לדרשו והם דרשוהו ע"כ... וכן אנחנו כשנזכה לבנות בניין העתידי יגלה הקב"ה עינינו ומלאה הארץ דעה את ה' ולהבין הסתום בדברי יחזקאל ונבנהו".

נמצאנו למדים שבסמכות חכמים לשנות בבנין הבית, וסמכותם אינה שונה מסמכותו של נביא, אלא שהיא נעשית בכלים אחרים, דהיינו דרך לימוד הפסוקים ודרישתם.

¹¹¹ יחזקאל מח, א-כט.

¹¹² רש"ש על בבא בתרא קכב.

¹¹³ עיינו ראב"ד להל' בית הבחירה ו' יד.

¹¹⁴ לדוגמא, הרמב"ן במלחמות ה' על מסכת עבודה זרה נב:

¹¹⁵ כגון הרב עובדיה יוסף אשר השאיר את דבריו ב"צריך עיון גדול" (שו"ת יביע אומר ח"ה ס' כו ד"ה ד).

¹¹⁶ זבחים סא:

¹¹⁷ כאן ישנה מדרגה נוספת: חכמים דרשו פסוק שאינו קשור לבנין המקדש והסיקו ממנו בדבר שינוי במבנה

הבית. סוכה נא: - נב.

¹¹⁸ בבא בתרא ג:

לאור סמכותם של חכמים בבניין הבית, עולה השאלה העקרונית מדוע שחכמים ירצו לבנות את המקדש על הר המוריה במקום שאינו מקומו המשוער?¹¹⁹ מדוע ניתן להניח שאי פעם יבוא נביא ויורה על כך?

בתנ"ך אנו מוצאים סוגי נבואה שונים. לעיתים הנביא רואה חזיון מסוים ואת פתרונו ולעיתים יראה הנביא חזיונות נבואיים שפשרם אינו נהיר לו.¹²⁰ הנביא יכול, במקרים אלו, לעמוד בפני החכמים כדי שהם יפרשו לו את החזון.

נתאר לעצמנו מצב שכזה: נביא הרואה בנבואתו קרני אור מהשמים המכוונים למקום מסוים על הר הבית. הנביא מבין שקרני האור מסמלים את בית המקדש, המכונה "אורו של עולם",¹²¹ אך אינו מבין את כוונת החזיון. חכמים יוכלו לבאר לנביא שהכוונה היא להראות את מקומו של בית המקדש לפני בנייתו שם. אם מקומו של בית המקדש לא ידוע, כפי שהמצב הינו היום, הציווי של בניית הבית במקום שראה הנביא בוודאי תקף ומחייב, גם אם ההשערות על מקומו המקורי של המקדש הינן חזקות. נבואת הנביא תעיד שהשערות אלו מוטעות, ושלבן השתיה תתגלה בהכרח במקום שהורה. אולם, גם אם מקומו ההיסטורי של המקדש ידוע, וחזיון הנביא מצביע על מקום שונה, הדין שהוצג במאמר זה מבהיר שדברי הנביא אינם סותרים דברי תורה ויש לקיים את דברי הנביא.

חכמים יוכלו לשער, למשל, שאבן השתיה הוזזה בזמן חורבן הבית ושהחובה למקם את הארון על האבן, או שיפרשו שאבן השתיה הינה סלע האם של הר הבית ולכן למעשה כל שטחו של הר הבית ראוי למקום הארון, כפי שבארנו לעיל.

כפי שאמרנו, יתכן והנביא יידע "מדוע" הורה לו ה' לקבוע את מקום המקדש, לפי האפשרות השניה, במקום שונה מהמקובל אך יתכן מאידך שסיבת המעשה תהיה סתומה. גם כאן יכולים חכמים לפרש שעקב ההתפתחויות ההיסטוריות, שמהיהדות יצאו שתי דתות הקוראות בשם ה' ומפיצות את שמו בעולם, נוצר מצב חדש. מצב זה מחייב את קביעת מקומו של בית המקדש במקום המבטא את ההתפתחויות הללו. בהמשך לדברי הרמב"ם שקבע כי התפתחויות הנצרות והאסלאם היו כדי "לישר דרך למלך המשיח, ולתקן העולם כולו לעבוד את ה' ביחד",¹²² חכמים יוכלו לפרש את חזון הנביא ולומר שהקמת בית המקדש בהר הבית בירושלים בשכנות של שלום למבנים המקודשים לאסלאם, אשר יחד מהווים אשכול של אמונה בה' האל האחד, היא הגאולה עצמה.

חשוב לציין כי האסלאם הינו דת מונותאיסטית טהורה לפי היהדות.¹²³ כיוון שכך, שמירת המקום המשוער לפי המסורת של בית המקדש על הר המוריה, הגם שמדובר במסורת מבוססת, אינה שווה בערכו לאפשרות המימוש המלא של חזון הנביאים והכרה כללית במלכות ה'. במיוחד אם מביאים בחשבון שמהותו של בית המקדש הוענקה לו עוד בהיותו משכן הנווד במדבר, בזמן שעדיין לא פורש מקומו.¹²⁴ "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם".¹²⁵

למעשה, במקורות מודגש חזרו והדגש שבית המקדש נועד מראשיתו לשאת את שם ה', האל האחד, לעולם כולו, לא רק ליהודים. אנו מוצאים זאת שוב ושוב בתנ"ך, מתפילת המלך שלמה בעת חנוכת הבית הראשון ("הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא" אשר "בא והתפלל אל הבית הזה"¹²⁶), דרך דברי הנביאים (כדוגמת "כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים"¹²⁷) וכפי שמתואר במקומות רבים בתלמוד וממקורות היסטוריים.¹²⁸ קביעה נבואית על מקום בית המקדש תוכל אפוא לבטא את שאיפה יהודית לאמונה עולמית בה' ואת הרצון הבסיסי לכלול את הגויים בעבודת המקדש.

¹¹⁹ כמובן שניתן לצייר מקרים רבים שבהם השאלה הזו תהיה אקטואלית. למשל, ייתכן מצב פוליטי בו העולם המוסלמי יסכים לבניית בית המקדש על הר הבית במקום שלא יפגע בכיפת הסלע. כאן תעלה השאלה האם עדיף לבנות את בית המקדש במיקום שאולי אינו מקומו המקורי או שמא אין לבנותו כלל?

¹²⁰ רמב"ם, הל' יסודי התורה ז ג.

¹²¹ בבא בתרא ד.

¹²² הל' מלכים, יא ד (מהדורת הרב קפאח). בנוסח הרגיל פסקה זו אינה מופיע בגלל השמטות הצנזורה.

¹²³ שו"ת הרמב"ם סי' תמ"ח: "... אלו הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה כלל, וכבר נכרתה מפיהם ומלבם והם מיחדים לאל יתעלה יחוד כראוי יחוד שאין בו דופי...". לפי רובם המוחלט של הפוסקים מותר ללמוד ולהתפלל במסגד, עיינו למשל שו"ת יביע-אומר ח"ז סי' יב ד', שו"ת עין יצחק ח"א סי' יא. ובאשר לכיפת הסלע עצמה - עיי' מאמרו של הרב יוסף אלבום, תחומין ה עמ' 456 - 457, שחכמי ישראל לא נמנעו אף מלכנותה מקדש.

¹²⁴ "מקום מקדש - התורה כיסתו!" ספר כפתור ופרח פרק ו.

¹²⁵ שמות כה ח.

¹²⁶ מלכים א' ח מא-מג.

¹²⁷ ישעיה נז ז.

¹²⁸ ראו מאמרינו [המקדש האוניברסלי](#).

ז. סיכום.

במאמר זה בחנו את יכולתו של הנביא לחדש בבניין הבית ובפרט האם ביכולתו להורות על קביעת מקומו של בית המקדש על הר המוריה במקום שאינו מקומו המקורי המקובל. תשובתנו העקרונית לכך היא חיובית. הסיבה לכך היא שהוראה כזו של הנביא אינה סותרת דברי תורה, ועל כן בסמכותו לקבוע כי אף שמקומו של בית המקדש על הר המוריה נקבע בעבר לפי המסורות השונות, הרי שרצון ה' המועבר לנו על ידו כנביא הוא שיבנוהו במקום שאינו מקומו המקורי המשוער.

הדיון העקרוני כאן, שהוא המתח בין נבואה והלכה ויחסי הגומלין בין הנביא לבין החכם המבקר את נבואתו, אינו חדש ונדון פעמים רבות בתלמוד ובמפרשים. אולם השוני במאמר זה לעומת שאר מקומות כפול הוא: 1. מערכת קשרי הגומלין בין נבואה והלכה שונה בצורה מהותית בעניין בניין בית המקדש, כיוון שלנביא סמכות מובנית, בניגוד לענייני הלכה אחרים, לפסוק בנוגע לבית המקדש. 2. במקרה זה הנבואה אינה עומדת מול הלכות מוגדרות אלא מול מסורות שתוקפן אינו ברור.

לפי המדרש עמד בית המקדש במוקד הסכסוך הקדום והראשון בן בני אדם, קין והבל "זו... זה אומר בתחומי בית המקדש נבנה, וזה אומר בתחומי בית המקדש נבנה..."¹²⁹ אולם, השאיפה הגדולה היא, שבית זה יהיה "בית תפילה לכל העמים"¹³⁰ ומקור השלום, כפי שחזה הנביא: "גְדוּל יְהוָה כְּבוֹד הַבַּיִת הַזֶּה הָאֶחָד מִן הָרָאשׁוֹן... וּבְמָקוֹם הַזֶּה אֶתֵּן שְׁלוֹם נְאֻם ה' צְבָאוֹת".¹³¹

¹²⁹ בראשית רבה (וילנא) פרשה כב ד"ה ז ויאמר קין.
¹³⁰ ישעיה נו, ז.
¹³¹ חגי ב, ט.